१

पिढी–संघर्ष आणि आत्मप्रत्यय

बी कूSSल :

यंग जनरेशनचं व्यक्तीस्वातंत्र्य हा पिढ्यानपिढ्या विवादाचा मुद्दा राहिला आहे. त्याबद्दल ओल्ड जनरेशनने मत देणं डेंजरस आहे कारण इथे माझी व्यक्तीस्वातंत्र्याची कल्पना विरुद्ध तुमची व्यक्तीस्वातंत्र्याची कल्पना असा मामला असल्याने 'जनरेशन गॅप' चा युक्तीवाद वापरून तरुण पिढी प्रौढ पिढीच्या मताला किंवा उपदेशाला कॅन्सल करते. जे आवडत नाही त्याला डिस्लाईक करा ही डिजिटल क्षेत्रात उदयास आलेल्या नव्या 'कॅन्सल कल्चर'ची ओळख आहे.

जे पटत नाही ते डिस्लाईक करा, ते ब्लॉक करा किंवा त्याला ट्रोल करा ह्या तीन डिजिटल अस्त्रांनी आजची तरुण पिढी सुसज्ज आहे. त्यामुळे बाबांनो, तुमची स्वातंत्र्याची कल्पना आमच्या कल्पनेशी काही मेळ खात नाही असं सांगणाऱ्या आई–बापांना 'तुम्हाला नाही कळायचं आमचं काय चाललंय ते, तुमची पिढी नाही समजू शकत आम्हाला, तुमचे विचार मागासलेले आहेत, काळ बदलला आहे, लर्न टू बी कूSSल....असे युक्तिवाद आज मध्यमवर्गीय आई–बापांना आपल्या तरुण मुलां–मुलींकडून ऐकून घ्यावे लागतायत. जनरेशनXचा सभासद असलेल्या आणि 'कूल' विचारधारेच प्रतिनिधित्व करणाऱ्या आपल्या लाडक्याचा 'स्ट्रेस' वाढू नये म्हणून पन्नाशी आणि साठीत पोहोचलेल्या आई–बाापाच्या हतबल पिढीने आपली हत्यारं घरातल्या तरुण मुलांमुलींसमोर टाकून दिलेली दिसतात.

दोन पिढीतल्या संघर्षाची विशेषता म्हणजे त्यात तरुण पिढी कायम जिंकत आणि प्रौढ पिढी कायम हरत. घरातल्या तरुण मुलाने आपल्या आई–बापाचं ऐकून स्वतःची वागणूक बदलली असं प्रत्यक्षात किंवा कथा–कादंबऱ्यांमध्ये सुद्धा ऐकू येत नाही. मात्र आई–बापांनी नाईलाजाने मुलाचं म्हणणं निमूटपणे मान्य केल्याची अनेक उदाहरणं आपल्याला भोवताली दिसतात. दिवसेंदिवस स्वतःच्या स्वातंत्र्याबद्दल आक्रमक होत जाणाऱ्या यंग जनरेशनशी लढण्याऐवजी तिच्याशी तह करण्याकडे ओल्ड जनरेशनचा कल वाढतोय. ही परिस्थिती घरोघरी बघायला मिळतेय. यंग जनरेशन ओल्ड जनरेशनकडे 'नसती कटकट' म्हणून बघतेय. त्यातून कुटुंबसंस्थेविषयी काही मोठे प्रश्न निर्माण होतात.

कुटुंबसंस्था मोडकळीस आली आहे का?

ती तशी आली आहे असं खूप लेखक–कवी आणि कार्यकर्ते सांगत असतात. स्वातंत्र्य म्हणजे अनिर्बंध स्वातंत्र्य असं ज्यांना वाटतं त्यांना कुटुंबाचा जाच वाटणं स्वाभाविक आहे. पण कुटुंबात फक्त भावनिक दमन होतं हे म्हणणं किती खरं आहे? लहान मुलाची काळजी कुटुंबातच घेतली जाते. मुलांवर संस्कार कुटुंबातच होतात. पालकांची ही काळजीवाहू भूमिका कुटुंबसंस्थेचा प्राण आहे. तिचा डोलारा पालकांच्या त्यागावर उभा असल्याने कुटुंबसंस्था टिकणं आवश्यक आहे असा एक मतप्रवाह आहे. ह्या उलट जी कुटुंबसंस्था मानवी स्वातंत्र्याची गळचेपी करते ती नष्ट झाली तर बिघडलं कुठे? असाही एक मतप्रवाह आहे. असा प्रश्न काही व्यक्तिनिष्ठ आधुनिकतावादी लेखक, कलाकार, कवी आणि सामाजिक कार्यकर्ते विचारत असतात. व्यक्तीस्वातंत्र्य हेच सर्वश्रेष्ठ मूल्य असून त्याच्या आड ज्या संस्था येतात त्या नष्ट करा असा ह्या क्रांतीकारी लोकांचा आग्रह असतो.

असे टोकाचे व्यक्तिवादी विचार कविता, किंवा कादंबऱ्यांमध्ये शोभत असले तरी सामान्यांचं जगणं इतकं व्यक्तिनिष्ठ नसतं. ते कौटुंबिकतेच्या चौकटीतच साकार होतं. माझं व्यक्तिस्वातंत्र्य जर मी बेभानपणे वापरलं तर माझं कुटुंब आणि समाज काय म्हणेल? असा प्रश्न सामान्यजनांना पडतो. कारण कुठल्याही संस्थेच्या विरचनेपेक्षा तिच्या रचनेत सामान्यांना अधिक रस असतो. म्हणूनच व्यक्तिस्वातंत्र्याची कोंडी करणाऱ्या कुटुंबसंस्था नष्ट होवोत हे अराजकतावादी मत समाजातल्या फार तर फार एक टक्का लोकांचं असतं. उरलेल्या नव्याण्णव टक्के लोकाचं मत ह्या बाबतीत महत्त्वाचं ठरतं.

गंमत म्हणून असं गृहित धरू या की, मोजक्याच शिल्पकार, चित्रकार, कवी आणि कादंबरीकारांना डोईजड झालेली सध्याची कुटुंबसंस्था उद्ध्वस्त झाली. तर पुढे काय? त्यामुळे मुलं जन्मायची थांबतील? माणसांची लैंगिकता विलयास जाईल? की माणसं ट्रान्सजेंडर्स होऊन निपुत्रिक राहातील? ह्या तिन्ही शक्यता शून्य आहेत. स्त्री–पुरुषांचं असणं आणि त्यांच्या परस्पर संबंधातून नवी पिढी जन्माला येणं हा निसर्गक्रम सुरुच राहील आणि तो कुटुंबाच्या छत्राखालीच पार पडेल.

चौकोनी किंवा संयुक्त कुटुंब व्यवस्थेतच मुलं वाढत असतात. काही अपवादात्मक माणसांना ही व्यवस्था पसंत नसल्याने त्यांनी आपली मुलं 'कम्युन' मध्ये वाढवली आहेत. अशा प्रयोगशील कम्युन्समध्ये अनेक स्त्री-पुरुष एकत्र येतात आणि एकाच छत्राखाली मुलं वाढवतात. कुटुंबाबद्दलचे असे धाडसी प्रयोग पूर्वी झाले आहेत. आजही होतच आहेत. पण कुटुंबसंस्थेला आजतागायत पर्याय मिळालेला नाही.

जर कुटुंबसंस्था नष्ट झाली तर आधुनिक माणसांना आदीमानव होऊन अंधाऱ्या गुहेत परतून जावं लागेल. हे कधीही होणार नसल्याने कुटुंबसंस्थेवर प्रश्न निर्माण करणाऱ्यांना दुसऱ्या एखाद्या सकारात्मक पर्यायाचा विचार करावा लागेल. पण एक आहे, ज्या दिवशी माणसांची प्रजनन क्षमता नष्ट होईल त्या दिवशी कुटुंबसंस्था आपसूकच विलयास जाईल. तो पर्यंत नाही.

व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या मर्यादा :

उत्क्रांतीपासून सुरु झालेला माणसाचा आजपर्यंतचा प्रवास कमी स्वातंत्र्याकडून अधिक स्वातंत्र्याकडे असाच राहिलेला आहे. ह्या स्वातंत्र्याचा नेमका अर्थ कसा लावायचा? मनास येईल तसं बोलण्याची आणि वागण्याची मुभा म्हणजे स्वातंत्र्य आहे का? राग, लोभ, द्वेश, मद, मोह आणि मत्सर ह्या माणसाच्या प्राथमिक प्रेरणांची मुक्त अभिव्यक्ती म्हणजे स्वातंत्र्य आहे का? जे मला आवडतं तेच माझं व्यक्तीस्वातंत्र्य असं म्हणणारी व्यक्ती तिच्या कुटुंबाचा आणि समाजाचाही अविभाज्य भाग असते. त्यामुळे माझ्या स्वातंत्र्याचा कुटुंबाला किंवा समाजाला जाच तर होणार नाही ना? असा विचार बहुदा सगळी माणसं कमी अधिक प्रमाणात करतच असतात.

भारतीय संविधान सुद्धा प्रत्येक भारतियाला स्वातंत्र्य प्रदान करते, पण हे स्वातंत्र्य अनिर्बंध वागण्याबोलण्याचं नाही. जर एखाद्या व्यक्तीचं स्वातंत्र्य समाजहिताच्या किंवा देशहिताच्या आड येत असेल तर ते स्वातंत्र्य भारतीय व्यक्तिला हक्क म्हणून मागता येत नाही. स्वातंत्र्याची एक गंमत म्हणजे जगाच्या पाठीवर ते कुठेही एका मर्यादेतच दिलं आणि मागितलं जातं आणि ते जितकं मिळतं तितकं ते कमीच वाटतं.

ह्या मर्यादेचं एक कारण म्हणजे स्वातंत्र्य मागणारी व्यक्ती ही एकाकी नसते, तर ती समाजाचा भाग असते. त्यामुळे व्यक्तिस्वातंत्र्यावर आपसूकच सामाजिक बंधनं येतात. थोडक्यात, स्वातंत्र्याची मागणी करणाऱ्यांना त्यातून येणाऱ्या जबाबदारीचंही पालन करावं लागतं. जबाबदारीशिवाय जी माणसं स्वातंत्र्य उपभोगतात ती एका अर्थाने स्वातंत्र्याचे गुलामच ठरतात. व्यसनाधीन लोकांकडे बघून हा मुद्दा पटतो. नशेचं स्वातंत्र्य करताना ही माणसं नशेचे गुलाम होतात. थोडक्यात काय, स्वातंत्र्य ही दिसायला सुंदर, मागायला सोपी, पण पेलायला कठीण अशी गोष्ट आहे.

तरुण पिढीच्या स्वातंत्र्याच्या ऊर्मीबद्दल बोलताना ह्या स्वातंत्र्याचा अंतिम उद्देश कुटुंबसंस्थेला आव्हान देणे आहे, की कुटुंबाच्या परीघातच स्वतःचं स्वातंत्र्य शोधण हे आहे? ह्याचा विचार तरुण पिढीने केला तर पिढी-संघर्षाची धार कमी होऊन त्यात दोन्ही पिढ्यांना सन्मानजनक वाटाघाटी करता येतील. नपेक्षा व्यक्तिस्वातंत्र्याची नशा करून कुटुंब आणि समाजापासून तुटून जगण्याची तयारी यंग जनरेशनला ठेवावी लागेल.

व्यक्तिवादी कूल जनरेशन आपल्या व्यक्तिस्वातंत्र्यासाठी कुटुंबाशी फारकत घेईल का? हा ह्या बाबतीतला खरा प्रश्न आहे. To be cool is to be open to all possibilities. व्यक्तीस्वातंत्र्य हा एक मर्यादित चॉईस आहे. त्याची मर्यादा ओलांडली तर त्याची किंमत एकाकीपणातून द्यावी लागते. टोकाला गेलेली तरुण पिढी जेव्हा हे एकाकीपण स्वीकारते तेव्हा आई-बापांच्या पिढीवर सुद्धा एकाकीपण लादलं जातं. त्यामुळे हा टोकाचा चॉईस दोन्ही पिढ्यांना आनंददायक नाही. तर मग कुटुंबाच्या चौकटीत व्यक्तिस्वातंत्र्याचा प्रश्न कसा सोडवायचा? आणि तो इतका कठीण का झाला आहे?

त्याचं एक प्रमुख कारण म्हणजे आजची यंग जनरेशन एका नव्याच मानवी अस्तित्त्वाचा अनुभव घेतेय. ह्या अनोख्या अनुभवाच्या तुलनेत आई-बापांची पिढी पारंपरिक अस्तित्त्वानुभवात रमलेली आहे. ह्या दोन प्रकारच्या अस्तित्त्वामधे जमीन आस्मानाचा फरक असल्याने आजच्या पिढी-संघर्षाला सहज सोपं उत्तर संभवत नाही. काय आहेत हे दोन प्रकारचे अस्तित्वानुभव? ह्या पैकी पहिल्याला आपण सामाजिक प्राण्याचा अनुभव म्हणू या, तर दुसऱ्याला आपण तांत्रिक प्राण्याचा अनुभव म्हणू या. म्हणजे सोशल बिईंगचा अनुभव विरुद्ध टेक्नोबिईंगचा अनुभव असं हे द्वंद्व आहे. हे समजून घेणं महत्त्वाचं आहे.

टेक्नोबिईंग :

ज्या माणसांचं जगणं आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे प्रचंड प्रभावित झाल आहे त्या माणसांना टेक्नोबिईंग्ज म्हणू या. आजची शहरात राहाणारी, कॉलजमध्ये जाणारी यंग जनरेशन टेक्नोबिईंगची जमात आहे. ह्या विरुद्ध आधुनिक तंत्रज्ञान चाचपडत वापरणारी किंवा ते अजिबात वापरू न शकणारी आई–बापांची जमात ही सोशल बिईंग्जची जमात आहे. भौतिक विकासाच्या दोन भिन्न टोकांवर उभ्या असलेल्या ह्या दोन जमातींमधल्या अक्राळविक्राळ अंतरामुळेच आजचा पिढी–संघर्षाचं रुप इतकं कठीण झालं आहे.

एकविसाव्या शतकात जगणारी माणसं मोबाईलच्या इतक्या आहारी जातील हे विसाव्या शतकात फार थोड्यांना कळलं होतं. आपला समाज दिवसेंदिवस तंत्रनिष्ठ होतोय. अशा समाजात मानवी नाती सुद्धा तंत्रनिष्ठ होऊन संवादापेक्षा संपर्काला महत्त्व येऊ लागतं. 'संवाद हरवलाय' अशी जुन्या पिढीची खंत असते तर, 'संपर्क हाच संवाद' असं यंग जनरेशनचं मत दिसतं. संवादात भावनिक गतवणूक असते. संपर्कात ती असतेच असं नसतं. संवादात नात्यांचा उष्मा असतो, संपर्कात तो नसतो.

संपर्कातून पुढ संवादाच्या शक्यता निर्माण होतात हे खरं असलं तरी केवळ संपर्कातून जर आपलं काम होत असेल तर ते पुरेसं आहे असं वाटणाऱ्यांची संख्या दिवसेंदिवस वाढत चालली आहे. मोबाईलच्या माध्यमातून तरुण पिढी नात्यांचं नव्हे, तर संपर्काचं जाळ विणण्यात तरबेज झाली आहे. फसबुकवर ज्यांचे हजारो फड्स असतात अशा तरुणांची मैत्रीची कल्पना ही संपर्कनिष्ट आहे, संवादनिष्ठ नाही हे लक्षात घ्यावं लागतं.

सुमारे तीस वर्षांपूर्वीची यंग जनरेशन आजच्या यंग जनरेशनच्या तुलनेत बऱ्यापैकी निःशस्त्र म्हणून निरुपद्रवी होती. कारण तीस वर्षांपूर्वी आपलं जग स्थीर होतं. मोटर स्कुटर्स आल्या होत्या, पण कंप्युटर्स आले नव्हते. औद्योगिकरण सुरु होतं पण इनफर्मेशन टेक्नॉलॉजीचं युग सुरु व्हायचं होतं. सामाजिक संपर्क खूप होता, पण सामाजिक माध्यमांचा प्रादुर्भाव झाला नव्हता.

नव्वदीच्या दशकात भारतीय माणसं सामाजिक प्राणी म्हणून वावरत होती, ती एकमेकांना प्रत्यक्ष भेटत होती. भेटल्यानंतर ती एकमेकांच्या पाठीवर धपाटे मारत होती. थोडक्यात ह्या सामाजिक प्राण्यांचा एकमेकांशी जिवंत संबंध होता. एकमेकांना मोकळेपणाने स्पर्श करणारे, एकमेकांचा वास घेणारे हे सामाजिक प्राणी गेल्या दहाएक वर्षांपासून झपाट्याने नामशेष होण्याच्या मार्गावर आहेत. (त्यात भर म्हणून करोना काळात सामाजिक अंतर राखण्याची जबाबदारी सुद्धा आपल्यावर आहेच)

गेल्या तीस वर्षांच्या तुलनेत आजची परिस्थिती कमालीची बदलली आहे. आजची तरुण पिढी टेक्नॉलॉजीने शस्त्रसज्ज झालेली आहे. ही टेक्नोसॅव्ही जमात निरुपद्रवो राहिली नाही. रात्रभर जागून यू–ट्यूब बघणारी किंवा व्हिडिओ गेम खेळणारी ही पिढी निरागस तर नाहीच नाही. रात्र जागून काढणाऱ्या ह्या मानवी घुबडांचं सामाजिक अस्तित्त्व हे जास्तीतजास्त डिजिटल प्लॅटफॉर्म्सवरच दिसून येत. ह्या तंत्रजीवी पिढीचा सामाजिक वावर म्हणजे इंटरनेटवरचा वावर, आणि तिचा सामाजिक संवाद म्हणजे फसबुक आणि ट्विटरवर एकमेकांना लाईक करणे किंवा ब्लॉक करणे एवढ्यापुरता मर्यादित आहे.

ह्याच नव्या तंत्रनिष्ठेमुळे मानवी नात्यांमधला जिव्हाळा हरवला असून त्या जागी कोरडेपणा आला आहे. नात्यांमधली उष्णता संपली आणि मनं गारठवून टाकणारं तंत्रज्ञाननिष्ठ नवं हिमयुग आलं आहे. हे भावनिक परिवर्तन आपल्या काळातलं सांस्कृतिक आरिष्ट आहे असं किमान आई–बापांच्या पिढीचं म्हणणं आहे. असंच जर तरुण पिढीचंही म्हणणं असेल तर पिढी–संघर्षावर समाधानकारक तोडगा संभवतो. अन्यथा नाही.

आपल्या टेक्नोक्रॅटिक युगात आज मित्रं एकमेकांना प्रत्यक्ष भेटत नाहीत. त्याऐवजी ते एकमेकांशी चॅटिंग करणं पसंत करतात. फड्स लिस्टवरच्या तीनशे, किंवा साडेतिनशे मित्रांना भेटायचं ठरवलं तर मित्रांना भेटण्यातच आयुष्य संपून जाईल. त्यामुळे 'हाय' आणि 'हॅलो' वरच ही नाती सांभाळली जातात. गंमत म्हणजे ती बऱ्यापैकी टिकतात सुद्धा. कारण संपर्काच्या दुसऱ्या टोकाला असलेल्या मित्राला सुद्धा शेकडो फड्सना 'हाय' आणि 'हॅलो' वरच भागवून न्यायचं असतं. अखेरीस 'ओके', 'टेक केअर'....म्हटलं की संपर्काचं संवादात रुपांतर होतं. संपर्काच्या ह्या जुजबी स्वरुपामुळे मानवी नाती कामचलाऊ झाली आहेत. त्यामुळे एकेकाळी भरजरी असलेल्या नात्यांचा पोत विरविरित होतोय ही ओल्ड जनरेशनची व्यथा आहे. यंग जनरेशनला सुद्धा जर मानवी नात्याचं हे विरविरीतपण मनातून पटलं असेल तरच पिढी–संघर्ष सुटण्याची आशा आहे, एरवी नाही.

नात्यांचा व्यवहार तंत्रनिष्ठ झाल्याने नाती यांत्रिक झालीत ह्याचा अर्थ आजच्या तरुणांना जिवलग मित्रच नाहीत असा नाही. तरुणांना आजही भरपूर मित्र आहेत आणि वेगवेगळ्या सिलेब्रेशन पार्ट्यांमध्ये त्यांची गळाभेट होतेच. पण यंग जनरेशन एकमेकांना प्रत्यक्ष न भेटता एकमेकांना टेक्स्टिंग करण्यातच दंग दिसते. चार मित्रं एकत्र बसले असले तरी एकमेकांशी न बोलता ते मोबाईलच्या स्क्रीनवरून पाचव्या, सहाव्या, सातव्या किंवा आठव्या मित्रांशी बोलत असतात. मानवी संपर्काची ही ॲबसर्ड गंमत टेक्नॉलॉजीमुळेच शक्य आहे. थोडक्यात, कालची तरुण पिढी ही सामाजिक प्राणी (Social animals) होती तर आजची तरुण पिढी तांत्रिक प्राणी (Techno animals) झाली आहे.

'सामाजिक प्राणी विरुद्ध तांत्रिक प्राणी' हाच आजच्या पिढी-संघर्षाचा कळीचा मुद्दा आहे. एकाच तंत्रनिष्ठ समाजात वावरणारे दोन भिन्न जातीचे हे प्राणी आपल्या काळाची दुखरी नस आहे असं म्हणता येईल. आईबापांची पिढी 'सामाजिक प्राणी' तर तरुण मुलांची पिढी 'तांत्रिक प्राणी' असं ढोबळ मानाने म्हणता येईल. 'पिढी-संघर्षात आधुनिक तंत्रज्ञानाची भूमिका' ह्या विषयावर भारतात सामाजिक संशोधन होणं गरजेचं आहे. कारण नवनवं तंत्रज्ञान मानवी अस्तित्त्वाचा अर्थ आणि आवेग निर्धारित करत आहे. हे वास्तव एकदा लक्षात घेतलं की नव्या पिढीच्या स्वातंत्र्याच्या कल्पनेला समजून घेण्यास जुनी पिढी का असमर्थ ठरतेय, आणि जुन्या पिढीच्या आग्रहांना समजून घेण्यास नवी पिढी का अपूरी पडतेय? ह्याचा जरासा अंदाज येतो.

ह्या सगळ्या विसंवादातून कुटुंब संस्थेवर अभूतपूर्व ताण पडतोय. सुशिक्षित आणि कमी शिक्षित घराघरात आज साधारण एकाच प्रकारचे कुटुंबकलह सुरु असून घरोदारी अस्वस्थतेचे निखारे धुमसत आहेत. आजचा पिढी-संघर्ष दोन्ही पिढ्यांसाठी जीवघेणा ठरतोय. एका पिढीला न्याय देऊ म्हटलं तर तो दुसऱ्या पिढीवर अन्याय ठरतोय. हे कौटुंबिक वास्तव सुन्न करणारं आहे. पण तरुण पिढीला सुद्धा हे वास्तव तितकंच सुन्न करतं का? हा खरा प्रश्न आहे. ती जर ह्या बाबतीत बेपर्वा असेल तर पिढी-संघर्षाचं समाधानकारक सोल्यूशन कठीण आहे.

उत्क्रांतीपासून माणसाचा एकरेशीय प्रवास सुरु आहे. आजपर्यंत 'सामाजिक प्राण्यांच्या' हजारो पिढ्या आल्या नि गेल्या. ह्या पिढ्यांमध्ये सुद्धा 'जुनी पिढी विरुद्ध नवी पिढी' हा संघर्ष होताच. जसं लहान मुलांचे लाड करणं हा आई-बापांचा स्वाभाविक धर्म असतो, तसंच मूल वयात आलं की आई-बापांचं न ऐकणं हा तारुण्याचा धर्म असतो. त्यामुळे पिढी-संघर्षातला हा पेच जीवशास्त्रीय आहे असं म्हणता येतं.

ह्याच जीवशास्त्रीय किंवा निसर्ग नियमानुसारच कालांतराने पिढी-संघर्ष निवळतात. कारण कालची तरुण व्यक्ती उद्या प्रौढ होते आणि जबाबदार बनते. एकदा अशी जबाबदारी घेतली की ह्या व्यक्तीच्या व्यक्तिस्वातंत्र्यवादी आवेगांना स्वाभाविकपणे ओहोटी लागते. व्यक्तिवादी ऊर्मींचा आवेग कालांतराने मंदावतो आणि माणसं कुटुंबाशी जुळवून घेतात. पण हा नियम सोशल ॲनिमल्सना लागू होतो. टेक्नोॲनिमल्स किंवा टेक्नोबिईंग्जना सुद्धा हाच नियम लागू होतो का? हा खरा प्रश्न आहे. स्मार्टफोनवर जिवापाड प्रेम करणाऱ्या यंग जनरेशनचे मनोव्यवहार बघता हा नियम तिला लागू होतोय असं काही वाटत नाही.

टेक्नोबिईंग्जची स्वातंत्र्याची कल्पना ही प्रायः डिजिटल प्रतिमां निर्धारित करत असल्याने ती अमर्याद वाट् शकते. सिरियल्स किंवा सिनेमातून होणारे स्वातंत्र्याचे संस्कार हे झटपट असतात. त्याच्या तुलनेत प्रत्यक्ष स्वातंत्र्याचा अनुभव मिळण्यासाठी त्या व्यक्तीला समाजाशी देवाणघेवाण करावी लागते. पडद्यावरच्या डिजिटल प्रतिमां भूतासारख्या थरथरत असतात. त्या पडद्यावर उमटतात आणि मानवी मनात अपूर्व गोंधळ घालून विरून जातात. ह्या गोंधळाचं मानसिक व्यवस्थापन जोपर्यंत होत नाही तो पर्यंत स्वातंत्र्याच्या मुद्यावरून चिघळलेला पिढी-संघर्षाचा प्रश्न समाधानकारक सुटेल असं काही वाटत नाही.

जीवनात सत्य काय आणि आभास काय? हा प्रश्न मानवी जाणीवेत खोल दडून बसला आहे. नव्या काळात सुद्धा ह्या प्रश्नाचं महत्त्व कमी झालेलं नाही. सत्य नेमकं काय असतं? हा सच्चा पण किचकट प्रश्न आहे. त्याच्या शोधार्थ निघालेल्यांनाच त्याचं उत्तर गवसू शकतं. पण हा प्रश्न दोन्ही पिढ्यांना फारसा महत्त्वाचा वाटत नसल्याने सत्याबद्दल आपण व्यवहार्य भूमिका घेऊ या, आणि प्रत्यक्ष संपर्क सत्य तर डिजिटल संपर्क आभास असं म्हण् या.

जगण्याचा व्यवहार जितका सत्यावर आधारित तितका तो आनंददायक आणि तो जितका आभासावर आधारित, तितका तो भ्रामक असंही म्हणता येतं. यंग जनरेशनने आपल्या दिवसभराच्या अनुभवांचं ऑडिट करून त्या पैकी किती अनुभव प्रत्यक्ष मानवी घडामोडीवर, आणि किती अनुभव डिजिटल पडद्यावरच्या आभासावर बेतलेले आहेत हे जरूर फडताळून बघावं. त्यातून काहीतरी नवं गवसण्याची शक्यता आहे.

डिजिटल मिडियातून, उदारणार्थ फसबुक, यू ट्यूब इत्यादी मधून मिळणारा सांस्कृतिक खुराक अमर्याद आहे. पण तो एकतर्फी आहे. डिजिटल संस्कार फक्त घेतले जातात. ह्या संस्कृतीत सहभागी होणारी माणसं अहोरात्र मेसेजेस आणि व्हिडिओज फॉरवर्ड करतात. त्यात स्वतःचं काहीच नसतं. म्हणजेच डिजिटल संस्कृतीचा व्यवहार वनवे ट्रॅफिक आहे. पण माणसाचा विकास फक्त घेण्यातून नव्हे तर देवाणघेवाणोतून होतो हे लक्षात घेणं आवश्यक आहे.

डिजिटल संस्कृतीच्या तुलनेत वास्तविक संस्कृती देवाणघेवाणीवर आधारित आहे. इथे टू वे ट्रॅफिक असत. इथे स्वतःचं काहीतरी दिलं जातं आणि त्या बदल्यात काहीतरी घेतलं जातं. प्रत्यक्ष सहभाग ही वास्तविक संस्कृतीची अट असल्याने इथे सतत वाटाघाटी कराव्या लागतात. त्यात थोडं घ्यावं लागतं, तर थोडं द्यावंही लागत. आपण ह्या पूर्वी ज्यांचा उल्लेख केला ती सामाजिक प्राण्यांची पिढी अशा देवाण-घेवाणयुक्त वास्तविक संस्कृतीचो सभासद होती. ह्या संस्कृतीचे मनावर झालेले संस्कार जुनी पिढी विसरायला तयार नाही. तिच्या मते डिजिटल संस्कृती ही काय संस्कृती आहे? नुसता धिंगाणा!

डिजिटल संस्कृतीत काहीच देता येत नाही. नेटफ्लिक्स बघा, नेटसफ करा, अमेरिकन सिरियल्स बघा, इंग्रजी सिनेमे बघा, पोर्नोग्राफो बघा. त्यात्न मनाला पेलणार नाही इतके उलट-सुलट संस्कार करुन घेण्यात आजची तरुण पिढी दंग आहे. अंतर्यामी ऊर्मींना पुरेसं समजून न घेता तरुण पिढी सिनेमा आणि सिरियल्समधल्या तीव्र भावनोद्रेकाशी एकरूप झालेली दिसून येते. स्वतःच्या मनातली खळबळ जाणून न घेता यू ट्यूबवरच्या उधार भावनोद्रेकांत ही पिढी बुडालेली वाटते. पण डिजिटल संस्कृतीशी फारशी परिचित नसलेली आई-बापांची पिढी मात्र वास्तविक संस्कृतीच्या संदर्भातून नव्या पिढीला दिशा देण्याचा प्रयत्न करतेय. त्यातूनच आजचा पिढी-संघर्ष कठीण होताना दिसतोय.

पिढी-संघर्षाला समजावून घेताना समान सांस्कृतिक पातळीवरच्या लोकांचे संघर्ष तीव्र नसतात हे लक्षात घ्यावं लागतं. ह्याचं उदाहरण म्हणजे सामाजिक प्राण्यांचा आपसातला पिढी-संघर्ष. हा संघर्ष एकाच सांस्कृतिक संदर्भात होत असल्याने ह्यातल्या मागण्या कमी-अधिक प्रमाणात दोन्ही बाजूंना परिचित होत्या. फक्त त्या एकमेकांसमोर मांडण्याची मोकळीक तेव्हा नव्हती कारण तेव्हा समाज बोलका झालेला नव्हता. आज तो फसबुक, व्हॉट्स ॲप इत्यादीमुळे बोलका झाल्याने सर्वसामान्य माणसं बिनधास्तपणे मनातलं बोलू लागली आहेत. एकीकडे आत्यंतिक बोलघेवडेपणा आणि दुसरीकडे आत्यंतिक घुसमट ही तंत्रनिष्ठ काळाची ओळख आहे. ती ह्या काळाची शोकांतिका असून तांत्रिक प्राण्याच्या वाट्याला ती आली आहे.

जेव्हा तांत्रिक प्राण्यांची नवी जमात उदयास येते तेव्हा 'सामाजिक प्राणी विरुद्ध तांत्रिक प्राणी' हा संघर्ष सुरु होतो. अशा परिस्थितीत एका पिढीची मागणी दुसरीला कळत नसते आणि दुसरीची अपेक्षा पहिलीला ठावूक नसते. असमान पातळीवरच्या लोकांचे संघर्ष सोडवणं म्हणूनच कठीण होत जात. 'डिजिटल संस्कृती विरुद्ध प्रत्यक्ष संस्कृती' ह्या दोन संस्कृतींमध्ये विभागल्या गेलेल्या दोन पिढयांमध्ये समानता शोधणं म्हणजे पपई आणि सफरचंद ह्या दोन फळांमध्ये समानता शोधण्यासारखं आहे.

ह्या संघर्षाचा एक शोकात्म परिणाम म्हणजे कुटुंबसंस्थेत गुदमरणाऱ्यांचं प्रमाण वाढू लागलं आहे. त्यामुळे न्यू एज गुरू, योग शिक्षक, आहार तज्ज्ञ, फिटनेस ट्रेनर्स ह्यांना सुगीचे दिवस आलेत तर दुसरीकडे सायकिआट्रिस्ट्स, क्लिनिकल सॉयकॉलॉजिस्ट्स, फमिली कॉऊन्सेलर्स ह्या मनोस्वास्थ्याच्या क्षेत्रातल्या व्यावसाईकांची सुद्धा गरज वाढू लागली आहे. ह्याचं सर्वानुमते एकच कारण आहे : वाढता स्ट्रेस. म्हणजे तणाव.

तरुण पिढीत स्ट्रेस किवा मानसिक तणाव कॉलरा किंवा प्लेग ह्या संसर्गजन्य रोगांसारखा चौफर पसरताना दिसतोय. डिजिटल संस्कृतीची पाईक असलेली, प्रत्यक्ष कष्टाला पारखी झालेली ही फन लव्हिंग यंग जनरेशन कुठल्या गोष्टींचा स्ट्रेस घईल ह्याचा नेम राहिला नाही, आणि कुठल्या गोष्टींमुळे ती डिप्रेस्ड होईल ह्याचाही अंदाज बांधण कठीण झालं आहे. उत्क्रांतीपासून जगण्याचा व्यवहार चिंताक्रांततेने भरलेला होता. शिकारी अवस्थेतल्या माणसाला शीर तळहाती धरूनच जगावं लागत होतं. नव्या माणसाचा जीवन-मरणाचा प्रश्न इतका तीव्र नाही. तरी त्याच्या मनावर स्ट्रेस आहे, आणि डिप्रेशन सुद्धा आहे. तरुण पिढीची मानसिक अवस्था इतकी नाजुक कशी आणि का झाली? हा प्रश्न गांभिर्याने विचारण्याची गरज आहे.

मानवी अवस्था :

पिढी-संघर्षाच्या बाबतीत जुन्या पिढीने सहनशील व्हावं आणि नव्या पिढीचं जे सुरु आहे ते सहानुभूतीने किंवा निमूटपणे बघावं असं समाजातल्या बुद्धीवादी लोकांमध्ये एकमत झालेलं दिसून येतं. 'यंग जनरेशनशी कन्फटेशन नको, डायलॉग हवा', 'मुलांबद्दल जजमेंटल होऊ नका, त्यांना समजून

घ्या' अशी पुस्तकी आणि एकतर्फी भूमिका काही क्लिनिकल सायकॉलॉजिस्ट, सायकिआट्रिस्ट्स आणि फॅमिली कॉऊन्सेलर्स घेताना दिसून येतात. तारुण्य हा जणूकाही एकाच पिढीचा विशेषाधिकार असून त्याची राखण करणं नव्या व्यवसायीकांच पवित्र कर्तव्य असल्याचंही सूचवलं जातंय.

पण संपूर्ण मानवी अवस्थेचा (human condition) विचार केला तर माणूस म्हणजे बालपण, तारुण्य, प्रौढत्त्व आणि वृद्धत्त्व ह्या चार शारीरिक आणि मानसिक अवस्थाची गोळाबेरीज आहे हे कळतं. ह्यातली प्रत्येक अवस्था स्वतःची विशेष समस्यां घेऊन येत, आणि त्यापैकी प्रत्येक अवस्थेतली समस्या दुसऱ्या कुठल्याही अवस्थेच्या तुलनेत सहजसाध्य नसते ह्याचं भान दोन्ही पिढ्यांनी बाळगणं आवश्यक आहे. पण ह्याकडे दुर्लक्ष करून फक्त तरुणांच्या मनोविश्वाला सहानुभूतीने समजावन् घ्या असं नवं लोकप्रिय मानसशास्त्र सांगतं. त्या ऐवजी समग्र मानवी अवस्थेला सहानूभूतीने समजावून घ्या असं कोणीच म्हणत नाही.

सामंजस्याची ही एकतर्फी भूमिका बोलायला आणि ऐकायला छान वाटत असली तरी तिच्यामुळे घरोघरचे कलह थांबतील असं वाटत नाही. ह्याचं कारण चालू काळात पिढी-संघर्षाचे संदर्भ कमालीचे बदलले आहेत. तीसेस वर्षांपूर्वी घराघरातल्या पिढी-संघर्षांच स्वरुप आजच्या पिढी-संघर्षांच्या तुलनेत सौम्य होतं. आज ते ऊग्र झालं आहे.

ह्याचं एक कारण तरुण पिढीचा स्वभाव गेल्या दहा एक वर्षात झपाट्याने बदलला आहे. नव्या पिढीच्या बदललेल्या स्वभावाशी जुन्या पिढीला जुळवून घेता आलं नाही. 'सामाजिक प्राणी' असलेल्या आई बापांशी 'तांत्रिक प्राणी' असलेल्या मुलामुलींचं पटत नाही. ह्याचं कारण माझं व्यक्तिस्वातंत्र्य कसंही असलं तरी ते माझं स्वतःचं आहे हा तरुण पिढीचा हट्ट. 'टेढा है फिर भी मेरा है' ही 'कुरकुरे' विकणाऱ्या कंपनीची टॅग लाईन आजच्या तरुणांच्या मनोवस्थेचं चपखलं वर्णन करणारी वाटते. प्रकृतीला अपायकारक ठरणारे 'कुरकुरे' व्यक्तीस्वातंत्र्याचं उत्तरआधुनिक रुपक ठरलं आहे. यंग जनरेशन जेव्हा ओल्ड जनरेशनकडून स्वातंत्र्याची मागणी करते तेव्हा ती 'कुरकुरे' मागत असते की दुसरं काही? ह्या प्रश्नाचं उत्तर देण्याची जबाबदारी यंग जनरेशनवरच आहे.

'कोण म्हणतं, माणसाला फक्त स्वतःचं हित बघण्याचंच स्वातंत्र्य आहे? स्वतःचं अहित करायला सुद्धा तो मोकळा आह' असं स्वातंत्र्याचं अजब तर्कट डोस्टोव्हस्कीच्या 'नोट्स फॉम द अंडरग्राऊंड' ह्या कादंबरीत येतं. ह्या कादंबरीचा तुसडा निवेदक स्वातंत्र्यातून येणाऱ्या जबाबदारीच्या भावनेबद्दल म्हणतो: 'माणसं ज्या स्वातंत्र्याचे अहोरात्र गोडवे गातात ते स्वातंत्र्य जर त्यांना खरोखरच कोणी दिलं तर (त्यातून येणारी जबाबदारी असह्य होऊन) माणसं आम्हाला हे स्वातंत्र्यच नको, आम्हाला परत श्रृंखलाबद्ध करा अशी गुडघे टेकून आपल्या मालकांकडे याचना करतील'. मानवी स्वातंत्र्याचा हा भेदक अर्थ समजून घेण्याचो यंग जनरेशनची तयारी आहे का?

म्हणजेच ज्या व्यक्तीस्वातंत्र्यावरून आजचा पिढी-संघर्ष पेटलेला दिसतो त्या स्वातंत्र्याची कल्पना 'तुमचं स्वातंत्र्य विरुद्ध माझं स्वातंत्र्य' इतकी संकुचित नसून तिला अस्वस्थ मानवी अवस्थेचे विशाल संदर्भ लाभले आहेत हे नव्या आणि जुन्या पिढीला लक्षात घ्यावं लागल. थोडक्यात, दोन्ही पिढ्यांनी एकत्र बसून जर विराट मानवी अवस्थेवर सद्‌हृदयपणे विचार केला तर त्यातून नव वैचारिक मंथन होण्याची शक्यता आहे. व्यक्तिस्वातंत्र्य हे एक 'पॅकेज डील' आहे. ते जबाबदारीसोबतच येतं. त्याशिवाय नाही. जबाबदारीशिवाय आलेलं स्वातंत्र्य नवी गुलामगिरी आहे हे नव्या पिढीने ओळखलं तर पिढी-संघर्ष निवळण्याची शक्यता आहे. अन्यथा नाही.

आत्मप्रत्यय:

आतापर्यंत आपण जुन्या पिढीचं स्वातंत्र्य विरुद्ध नव्या पिढीचं स्वातंत्र्य अशी विभागणी करून व्यक्तिस्वातंत्र्याचा आणि पिढी-संघर्षाचा परस्पर संबंध प्रस्थापित केला. तो करताना जुन्या पिढीला अधिक वेटेज दिलं असं नव्या पिढीला वाटू शकतं. कोण म्हणतं, आमचं स्वातंत्र्य हे 'कुरकुरे' मागणारं आहे? ते अधिक मौल्यवान गोष्टींसाठी आहे असं यंग जनरेशन ठासून सांगू शकते. आमचे प्रश्नं नव्या काळात कसं तगून राहायचं ह्या संबंधिचे आहेत. आमचे स्कीलसेट्स नव्या वास्तवाशी झुंज देण्यास कितपत प्रभावी आहेत ह्याची आम्हाला चिंता आहे. आम्ही एका वेगवान, स्पर्धाळू जगाशी स्पर्धा करतोय. ती आम्हाला जिंकायची आहे तेव्हा आमचा हौसला वाढेल असं काहीतरी सांगा. कोरडा उपदेश करून, किंवा यंग जनरेशनची उथळ म्हणून

संभावना करून समस्या सुटणार नाही असा यंग जनरेशनचा प्रतिवाद असू शकतो. त्याचा आदर करून स्वातंत्र्याच्या खऱ्या अर्थाचा शोध घेण्याचा प्रयत्न करू या. त्यासाठी थोडं फिलॉसॉफिकल व्हावं लागेल. आर यू रेडी फॉर इट?

यंग जनरेशनला भारी वाटेल अशा प्रश्नातून आपण फिलॉसॉफिकल होऊ या. हा प्रश्न म्हणजे 'मी कोण?' ह्या प्रश्नाचं उत्तर तुम्ही जसं द्याल, तसं तुमचं स्वातंत्र्य असेल. मी म्हणजे माझ्या फसबुकवरचा प्रोफाईल आहे का? तिथे मी माझं जे वर्णन केलं आहे ते खरोखरच माझं आहे की दुसऱ्याच कुठल्या स्मार्ट माणसाचं? हा प्रश्न प्रत्येक टेक्नोबिईंगने स्वतःला आरशासमोर उभं राहून विचारला पाहिजे. जर आरशातल्या प्रतिबिंबाने दुसराच कौल दिला तर? 'मी कोण?' ह्या प्रश्नावर मला नव्याने विचार करावा लागेल. इथे फिलॉसॉफिकल होण्यास भरपूर स्कोप आहे. तेव्हा प्रत्येकाने आपआपल्या शक्तीनुसार स्वतःच्या अंतर्यामी प्रेरणांचा आणि भावनांचा शोध घेण्याचा प्रयत्न करत राहावा आणि स्वतःच्या अस्मितेचा म्हणजेच आयडेंटिटीचा शोध घेत राहावा.

मी म्हणजे माझं फसबुकवरचं अस्तित्व ? नाही. मी म्हणजे माझे कूल फड्स ? नाही. मी म्हणजे माझे मोबाईलवरचे कॉंट्यक्ट्स ? नाही. मी म्हणजे फो सेक्सचा प्रवक्ता ? नाही. मी म्हणजे ट्रान्सजेंडर ओरिएंटेशन ? नाही. मी म्हणजे माझी सेल्फो ? नाही. ही यादी प्रत्येक तरुणाला लांबवता येईल. आपण कोण आहोत ? ह्या प्रश्नाला नीट उत्तर देण्यासाठी प्रथम आपण कोण नाही? हे कळणं आवश्यक आहे. सत्याचा शोध हा आभास नाकारण्यातूनच होत असल्याने आपले आभास काय आहेत ? हे यंग जनरेशनला स्वतःपुरतं समजावून घ्यावं लागेल. ही 'सेल्फ इनक्वायरी' व्यक्तिस्वातंत्र्याचा अर्थ स्पष्ट करण्यासाठी उपयुक्त ठरल. आपल्याला स्वतःबद्दल जे वाटतं, ते तसं नसतं म्हणून आपण फसतो. स्वतःची सखोल चौकशी करणाऱ्या प्रत्येक माणसाला स्वतःबद्दल नवं काही कळतंच. हाच आत्मप्रत्ययाचा क्षण असतो.

नवी पिढी ॲडव्हेंचरस आहे असं म्हटलं जातं. पण इतर कुठल्याही ॲडव्हेंचरच्या तुलनेत स्वतःचा शोध घेण अत्यंत धाडसी काम आहे हे यंग जनरेशनला माहिती आहे का ? ह्या आत्मशोधक धाडसाच्या तुलनेत वाघाच्या मागावर जाणे, ताशी दिडशेच्या वेगाने मोटरसायकल हाकणे, अल्कोहोल किवा पॉटच्या नादी लागून मनात सुखशांतीचा भ्रम निर्माण करणे इत्यादी ॲडव्हेंचर्स थीटेच आहेत. बोल्ड सेल्फ इनक्वायरी करु शकणारी तरुणांची फौज खऱ्या अर्थाने धाडसी ठरेल. एखाद्याला ही अतिशयोक्ती वाटेल पण एव्हरेस्टचं शिखर चढून जाणं सोपं आहे पण आत्मप्रत्ययाचं शिखर गाठणं मात्र कठीण आहे. आपलं जगणं खऱ्या अर्थाने अर्थपूर्ण आणि चॅलेंजिंग करण्यासाठी आपल्याला कुठल्या गोष्टी करायच्या आहेत, आणि कुठल्या टाळायच्या आहेत? ह्याचा विचार जर यंग जनरेशनने केला तर पिढी–संघर्ष निवळू लागेल.

जे व्यक्तीस्वातंत्र्य आपल्याला हवं होतं, ते मिळाल्यानंतर सुद्धा जर मनातली भगभग नाहिशी होत नसेल तर त्या स्वातंत्र्यात काहीतरी उणं आहे हे नक्की. हे उणं नेमकं काय आहे? ह्याचा शोध जेव्हा यंग जनरेशन प्रामाणिकपणे घेऊ लागेल तेव्हा आपण पिढी–संघर्षाबद्दल न बोलता आत्मप्रत्ययाच्या प्रक्रियेबद्दल बोलू लागू. आणि ते निश्चितच सुंदर असेल.

So, should we talk about it?

विश्राम गुप्ते

****

Generational Conflict: A call for Reconciliation

Be cool

Young generation's idea of individual freedom has become a contested issue of late and, for a parental generation to intervene in this is a venture full of hazards. The battle lines are drawn across 'your idea of freedom' versus 'my idea of freedom', and the weapon of choice in this battle is an argument called 'generational gap'. By deploying this, the young ones are canceling anything that doesn't agree with their narrative of freedom.

Dislike, block and troll are the three weapons of cancel culture, and youth use them often on digital platforms. Can you really shake hand with a clinched fist? Parents, exasperated with the ways of their children ask themselves. 'Oh, we cannot follow your youthful ways...they say'. 'You will never because you belong to the past generation. What do you know about our intimate concerns? We have our own ways of living and it's about time you understand them. Learn to be cool Dad and Mom'.... they tell their parents.

Parents who are in their late fifties and early sixties and can't stop obsessing about their stressed out children are bewildered by this advice. It looks as if they have laid their arms down before their children. The parental despair in this matter is deep indeed.

The interesting thing about generational conflict is, the old lose it every time and the young win it always. Has anyone ever heard of young losing it to old? Never has that happened, not even in fiction. It was always the other way round. Parents know this intuitively so they reach out for a truce with their children. Yet, the young perceive their old as thorns in their sides. This asymmetry of relationship raises some serious questions about the role of parenting and family in the lives of young people.

Has the institution of family on its way out?

Some fiction writers, painters, poets and activists say that family as an institution is dead. It is their hope to disengage themselves from the suffocating norms of family because for them individual freedom is sacrosanct and non-negotiable. The institution of family smothers human freedom and hence must die, they say. This woke argument misses the caring role of family.

But for the parental support, the family edifice will tumble down with disastrous consequences for children. To use a common metaphor, parenting is what water is to a sapling. You deny water and the plant is wilted. Remember Mowgly in 'The Jungle Book'? None of us would like to share that fate because he is more of a mammal and less of a man.

Freedom from the family bond is an imagination fit only for fiction. But ordinary people neither read fictions nor do they live fictitiously. Being realistic they are down to earth and cherish the institution of family. They also know they could be lonely without it.

Ordinary men like to construct rather than deconstruct the idea of family. However, a handful of articulate people love to deconstruct and critique this idea. Their critical discourse resonates in the upper echelons of society, but most people live and negotiate with family. They know how to live with others more than what to know in socio-political theory.

Let us, for the sake of example, assume the demise of family. What then will follow? Will the babies stop getting born? Will the sexual instinct of men and women extinguish? Will all men become transgender? No sensible man will brook such madcap possibilities. Nature, to be sure, will run its course, and men will be men, women will be women and children will be children. This biological order will be preserved within the four walls of family.

Children grow either in nuclear family or in extended family. Rebels who don’t agree with both raise their children in communes. Communes are built upon common beliefs of its members. They are an innovation of the institution of family, not its denigration. The moral of the story is: human kind has not been able to provide alternative to the institution of family ever since he came out of his prehistoric cave.

But we can't go back to cave again. So family will abide for a long time to come. Those who wish its demise will have to come up with more creative alternative. The only way in which family will come to extinction is when men and women lose their fertility. The day that happens, there will be no family.

Limits to freedom

The trajectory of man's freedom from the beginning to this day has been linear and progressive. The journey was from less to more freedom. So, how does one make sense of the situation? Does freedom mean unbridled expression of one's primary instinct? Does it mean a binary of 'your freedom versus my freedom'? What if my freedom infringes upon your freedom? Am I also responsible for your freedom as I fight for my own? These questions stare at you while you feel agitated with the discourse on individual freedom.

My freedom is entwined with the freedom of others is a fact no sensible person can deny. So, those who ask for it are expected to show a spirit of accommodation in their demand. Even the Constitution of India doesn't give you unrestricted freedom. It puts a cap of 'reasonable restrictions' on your demand. It says if your freedom is contrary to public morality, order or national security, then you can't demand it as your birthright.

The interesting thing about freedom is, when it is asked, it is deemed less and when given, it is deemed more. Another peculiar thing about freedom is the person asking for it remains a member of society. This membership ensures some restrictions on individual freedom. To put it mildly, those who ask for it have to be responsible. Freedom without responsibility is like a can of petrol without its safety cap. Only a chaotic mind can dream of such a wild idea. Our daily life is structured because of some order born of responsibility.

As the discourse of generational conflict is on, it is pertinent to know whether the aim of such a conflict is to strengthen or weaken the institution of family. When the approach is positive, the generational conflicts become amenable for resolution with both sides reaching a mutually respectable solution.

A negative approach in this matter, however, would mean pressing for individual freedom at the cost of separation and alienation from family. Are young people willing for such an unhappy choice? It implies loneliness not just for them, but also for their parents. This makes the question of freedom even more intractable. Why has this situation come to such a pass? Could young and old generations have done better in this matter? These questions occur to us as we mull over the issue. The answer to them is not easy because the young generation is exposed to an experience which is diametrically opposite to the core experience of their parents. And hear in lies the catch.

The younger generation, mostly, is techno savvy, the older is not. The younger one is practical, the older is emotional. The younger generation can be called 'techno beings' due to their exposure to the benefits of information technology whereas the older ones have lagged behind their children in this matter and have remained largely 'social beings'.

A social being could be defined as someone who is fond of organic social ties, whereas the techno being prefers digitally modulated social interactions. This qualitative difference between the two kinds of beings has made the generational conflicts so exasperating.

A Techno Being

A person whose life is profoundly altered and influenced by the digital technology is a techno being. The college going, mobile wielding urban youth is a typical example of this. However, parents of these techno beings are either ignorant of technology or falter when they use it. These two generations stand on the two opposite poles of technical understanding. And this is the central issue of generational conflict.

Very few of us could anticipate our addiction to android phones a decade ago. This device has altered the idea of our very being, our core instinct of existence. It has reconfigured our relationship with others. Our exposure to digital world and its ephemeral norms have brought

about an unprecedented upheaval in our mental life. The disturbance is such that we have lost touch with what is real or actual. The rise of cold digital life and the fall of warm social life simultaneously is the hallmark of our time.

In such a time a binary of 'dialogue versus contact' becomes a running theme of social communication. We also notice that the older people prefer organic ties while the younger ones prefer digital ties. This difference, it is suggested, holds the key to the generational conflict.

Why make so much fuss about demise of dialogue in social sphere? Is not contact enough to bring two people together? Why should we have your mushy sentimentality to build our relationships with others? Young people ask this question to the horror of their parents. This question is symptomatic of a divide between the two generations.

It is true that the seeds of dialogue are sown in nascent contact and there is every possibility of them being metamorphosed into real dialogue. But is that the aim of digital contact? The truth of the matter is, if things can work out by mere contact, why invest emotions in it? Ask the younger generation addicted to short cuts and quick fixes.

The youth prefers functional contacts to emotional ones. This is the ruling norms on digital platform like whatsApp, face book and twitter. The young generation's idea of friendship is centered on working contact, not on dialogue. Those whose friends list consists of hundreds of friends can't afford the luxury of dialogue with each one on the list. Such efficient contacts begin with 'hi' and 'hallo' and usually terminate with a customary 'take care'.

As man became machine

About three decades ago the situation was favorable to dialogues in social sphere because society had not become so techno-centric. The cars and scooters had hit the road but not the computers. The process of industrialization had begun but no one knew about information technology. Our social life was rich with organic 'one to one' relationship, but the word 'social media' meant nothing to us. All this has irreversibly changed in the last twenty years.

About two decades ago people used to meet each other as social animals and a lot of jostling, pushing and slapping each other in jest came naturally to us. We used to touch one another, hug and smell each other freely. But this has become a rarity today. We acquired the norms of social distancing much before the corona virus made us afraid of each other. This is the beginning of the end of 'social animal' and raise of a new species called the 'digital animal'.

The transition from social to digital is now complete and the techno savvy young generation, digitally empowered but organically impoverished is posing a threat to the edifice of family. These avid video gamers and Netflix watchers have reversed the order of natural cycle of day

and night. This multicultural brigade of identity hunters are prowling in the darkness of night on the digital high way in search of information, stimulation and entertainment. Their idea of social contact is restricted mostly to digital sphere where they either follow each other or unfollow one another.

The upshot of this transition is the loss of warmth and the coming of new ice age in the sphere of human relationships. This is precisely the calamity of our time. Do our young ones too feel this transition to be as calamitous as their parents think? If yes, then there is some hope in resolving the generational conflict.

In our time most young people prefer to meet each other on digital platform through chatting rather than meeting physically. Considering the huge numbers on friends list, it could take a life time to meet all these 'friends' physically. The twin watchwords on digital platform are 'hi' and 'hallo' and this quick mode of communication is proving to be mutually useful for both the parties. Interestingly such curt courtesies work as both the parties have to manage hundreds of 'social contacts' of their bucket list.

The three words 'hi', 'hallo' and 'take care' have never sounded as hollow as they sound today. And then there are emoticons to boost the scanty human communication. Do our young people also find this scantiness a problem? If yes, then we may be able to resolve the generational conflict, otherwise not.

This techno-orientation in human relationship does not exclude the physical friendship. The young ones too have their close friends who meet each other in parties thrown by their peers. They too have their own share of fun and frolic. But given the choice, some would prefer to text each other. It is a common sight that when four friends meet up, each one is busy texting someone else who is not present there. Ironically, someone who is present on the scene is not seen and someone who is absent on the scene is seen by the mobile wielding techno-beings. Such absurdities have become a part of our everyday life and we don't even laugh at it!

The young generation of yesterday was qualitatively different from the young generation of today. We could say that the youth of yesterday was more inclined to the mode of social beings, whereas the youth of today has ceased to be so.

And this is the aching nerve of generational conflict. A social being of yesterday is an entity entirely different from the techno being of today. We may say the sentimental parental generation had all the trappings of 'social being' whereas the pragmatic young generation of today is steeped into 'techno being'.

It would be quite innovative for an Indian social scientist to study 'the decisive role of digital technology in shaping the generational conflict of today'. This research is crying for attention because our very existence, our very being is formed and deformed by newer technological advances of the day.

It appears as if, our being, our sense of existence is at loggerheads with our gadgets. But as you can't go back to cave again, similarly you also can't go back to pre-technological era. We have to make do with what is at hand. This will test our imagination and creative patience particularly that of young generation's.

Once you know the impact of technology on human relationship, it would then provide new insights into the ongoing generational conflict. It would throw light on why the old and the young together have hit the wall of mutual communication.

All these conflicting issues have created an unprecedented psychological stress in most households irrespective of their economic, cultural or educational differences. We are witnessing an almost similar nature of generational conflicts raging in urban and semi urban settings.

Such heart wrenching conflicts are not a happy thing to happen and their fair adjudication eludes solution. The justice for one generation could result into injustice for the other. This is most distressing, thinks the old generation. Does the young generation too feel this distress? If yes, then, there is hope. If not, then how do we solve the most pressing problem of our age? Can the new generation remain indifferent to this question?

Ever since evolution, man has been having a liner journey and thousands of generations of 'social animals' have come and gone. Between each of these generations, the raging of generational conflict cannot be denied. It means, such conflicts were as old as man. So when we talk about such conflict, we are talking about a biological imperative. It is natural for parents to give tender loving care to their children and equally natural for the young children to resist their parental authority. But such biological imperatives get dissolved seamlessly as the children in course of time grow into adulthood, assume responsibility of their lives and learn to moderate their intense longing for individual freedom.

This new responsibility makes the rebel of yesterday, a conformist of today. But this is not ironical as some would make it sound; it is the most natural thing to occur in biological sphere. If you wish to raise a successful family, then better be a conformist than a rebel says the biological imperative.

Adulthood necessarily means learning to negotiate with life. The predominantly dependent relationships become transactional as the child grows into an adult. This rule was followed by all

the 'social animals' so far. The question is, whether the same rule applies to our mobile wielding 'techno animals'? It would serve the generational conflict well, if it does.

It must be noted that the techno being's idea of individual freedom is digitally constructed and not born out of concrete reality. Those titillating but flickering digital images of love, liberty, freedom and zest on screen are carefully sequenced to entice the avid young viewers. They hit the viewers where they should, and make them willing foot-soldiers of digital culture. Those ghosts like images on the digital screen are a trick of light and sound. But these images are addicting. They create an illusion of reality for the viewer. These images also push him into the darker realm of social amnesia where he forgets his immediate social reality.

Disappearance of real to background and emergence of hyper-real to the foreground defines our digital culture. But those who are addicted to digital entertainment do not see the obvious. They are happy to receive what they get and happier still to forward what they consume, without any value addition to the original clip or audio.

The digital culture, it must be stated, makes the viewer a real sucker. He takes but doesn't give and he hands over what he doesn't make. This militates against the norms of authentic culture where as a condition to participate in it; you have to give in order to receive. Most techno-beings have become suckers in this sense without ever knowing that they suck. It requires a little self knowledge to acknowledge this.

Why make such a big deal about digital life? The young may ask furiously. It is a big deal because those images make you forget who you are. They create an illusion which is another word for confusion. Until this confusion is sorted out, the problem of digital mode of being will not be understood fully. And unless that is addressed the festering issue of generational conflict will remain as intractable as ever.

Appearance and reality

Ever since man came out of his prehistoric cave philosophers have been mulling over the question of what is appearance and what is reality? This question has not lost its philosophical hallow notwithstanding our current technocratic and digital advancement.

But the same could sound funny to most people, young and old alike because it's utility in our time is suspect. What do you do when you know what is real and what is unreal? The young people may ask impatiently. Well, you can orient your life towards what is true and jettison what is untrue could be the simple answer.

If you can't discriminate between the two, then you have a long way to realize your human potentials. Without going into the nitty-gritty of this philosophical question, let us be pragmatic

and say that the direct physical contact is real and the indirect digital contact is an appearance. We can also say that the real is livelier than the digital and hence preferable.

To understand the logic of 'appearance versus reality' binary, a close look at our day to day experience will be useful. This would involve sifting through our everyday experiences into two categories, digital and real or visceral and cerebral. Put the real in one box and digital in another. This experiential audit will give us an insight into our digitally controlled life style.

As has been indicated before, the digital culture is a one way route where you only receive and don't give. In real culture you receive and give simultaneously. Watching a Netflix show and attending a political rally are two different experiences stimulating two different centers in the brain. Only receiving digital inputs impoverishes a person but giving something in return enriches him immensely. This ensures the person's cultural growth.

Direct participation is the precondition of real culture but the same cannot be said about digital culture. And yet the viewer in digital culture gets completely absorbed in the experience. The love and loss, the high and low and the anger and passions on the screen shake him from inside out. But these digitally made emotional storms are essentially borrowed from outside. They make the viewer forget the real storms which rage within him. If he became aware of the storms within, he would be in a commanding position in his life for sure.

The generational conflicts become intractable as parents are unable to forget the residual memory of real culture, and their young offsprings swear by the digital culture. The father is unaware about his son's belief systems, and the son is indifferent to his father's core faith. It is a fact that a conflict between the two generations of the same culture is easy to resolve than conflict between two generations following two different cultures. When later is the case, 'cancel culture' comes into play.

In the pre-globalization era vertical social hierarchy still ruled and the old people learnt to suppress their emotions and remained tight lipped about their anxieties. But post globalization era created a world of social media where WhatsApp and Face Book became the tools of self expression. The new generation acquired these tools and learnt to articulate their suppressed emotions. And yet there is hardly any meeting ground between the two. We are witnessing a peculiar phenomenon of suppression of emotion by parents and free expression of emotion by their young children. This is the paradox of our techno time.

The upshot of this conflict is there for everyone to see. More and more people are complaining of emotional stress. This has created traction for 'new age gurus' yoga teachers, nutritionists, fitness trainers etc. In addition to these wizards, there is also an increasing demand for the professionals like psychiatrists, clinical psychologists and family counselors. All these people

may differ in their qualifications, but they agree with one another on what ails our young generation. It is the mental stress, they say in one voice.

The epidemic of mental stress is spreading and young people are falling for this. Our prehistoric ancestors were exposed to severe stress thousands of years ago. For them to live each day was to fight death every day. Our young ones, thankfully, are spared of this life and death moments. Yet no one can guess what causes stress in out fun-loving, techno-savvy digital generation. It looks like anything can trigger stress in youthful mind. It is about time we address this issue objectively and holistically.

Human Condition:

We should be sensitive while dealing with stressful condition of our young people is the popular clinical refrain today. Our mental health experts keep telling us not to be judgmental about youth. 'Don’t have confrontation with youth, have dialogue with them' they urge us.

But we forget that youth is a stage in human development like any other. However, the pop psychology and psychiatry privileges this stage over other stages of development. Such a youth centric discourse sounds good, but may not help them because instead of teaching youth to develop resilience through resistance, it mollycoddles them. This is a shortsighted view of the problem.

A longsighted view would mean treating the human condition holistically and acknowledging that being human involves going through four different stages like childhood, youth, adulthood and old age. Each of these stages comes with its peculiar problem and no stage is superior to other. Mental health professionals would do well if they take totality of human condition into account. But today no popular clinical discourse seems to be taking this holistic view. It remains firmly rooted in clinical intervention by dispensing drugs ignoring a philosophical or spiritual approach.

Such a fragmented clinical view may appeal youth, but may not help mitigate the generational conflict. What could help in this matter is to acknowledge the fact that human nature particularly that of youth has undergone a sea change over the last two decades due to technological advances. The younger techno-animals of today are arraigned against the older social animals of yesterday in the domestic setting because they are strangers to each other.

This could be attributed to the glittery notion of individual freedom peddled by market economy and competitive commerce. The ubiquitous market forces encourage corrosive individualism among the youth. An example from consumer culture would make this point clear.

Spicy chips called 'Kukure' are a favorite snack of young generation. This fast food comes with an interesting tag line: 'टेढा है फिर भी मेरा है'. It is crooked but it is mine, says the carefree youth teasingly.

This tag line is a metaphor for the new version of individual freedom. No offence is intended here, but when young people ask freedom from the old ones, are they asking for Kukure or something else? is a question that our youth need to answer.

A Dostoyveskian character comes to mind as we talk about the urge for individual freedom. In his novel 'Notes from Underground' an unnamed misanthrope retorts: 'my freedom does not just mean my welfare alone. It also means my freedom to destroy myself'. The same man, in the end warns the readers about the unbearable burden that comes with freedom. 'People who cry for freedom will be on their knees and urge their masters to bind them with the chains again if the real freedom is granted them'.

This is the existentialist take on freedom. Those who know freedom from inside out know that it produces fear and trembling. Freedom is not free lunch; it is too complex an idea to be left to just one generation. It calls for deep reflection about human condition.

And finally what do we do when we are free? This is the core question of freedom debate. Unless we have a credible answer to this question the issues of individual freedom and generational conflict will continue to elude us.

Freedom is a composite deal. It comes with anxiety and responsibility. Freedom that comes without responsibility is a form of new slavery. Such a thing may produce short term pleasure, but will push its champion into the abyss of loneliness and alienation. To remain connected with one another in spite of social media is the challenge of our time. To find out one self is yet another challenge. Unless we know who we are, we can't know what kind of freedom is good for us.

Who we are?

It is a timeless question but worth our attention. The younger generation may feel this discourse tilted in favour of older generation. They may take offence to the metaphor of Kurkure and say they know the difference between fast food and freedom. They may also ask, what is this all about? Pitting one generation against another and being preachy is not exactly our idea of freedom, they might sulk and say.

We are bogged down by global forces and are trying to garner new skill sets to be able to float in the turbid waters of uncertainty. You may preach to the birds if you like, but if you wish to

address us, then understand our peculiar problems. Be a part of solution, not a part of our problem, the youth may retort in anger.

With due considerations to their anxiety, let us try to know what is this beast called freedom? To know this we may have to become a little philosophical, a little more speculative. Are you ready for this adventure?

Before we define freedom, let us see who is batting for this? Me. Who is this creature? Who am I? This question may sound a little trite, but it could open flood gates of self-enquiry.

Who am I? Am I my face book profile? Stand in front of a mirror and ask this to yourself. Look deep into your own eyes and ask this question again. If the mirror tells you something else, then you have a new journey at your hand to find out who you are. There is immense scope for being philosophical in this journey.

Am I as cool, as I say I am? Am I my social contacts? Am I those smart poses I strike in selfies? Am I someone who bats for free sex, orgies of pleasure and chemically augmented sense of bliss? Is the source of my freedom lies within me or it is outside me?

The list of such searching questions could be made according to one's individualized inner drives and motives. But the crux of the matter lies in facing these questions with utmost sincerity. It is because we are grappling with the sacred idea of freedom that will take us to the core of our self identity.

To reach at this core is to reach your own sense of being. All creatures from ant to antilope and from eel to elephant are endowed with the sense of being, but it is man who is self conscious about his own being. He strives to understand his own self by looking within. In philosophical lingo, it is called 'Self Realization'. Don’t be cowed down by this highfalutin sound. It means some hidden information about you and your sacred being.

They say young generation has a stomach for risk taking and adventures. Finding out who you are? is an ultimate adventurous though it involves the risk of knowing your true nature. Such an adventure is bigger than fighting a tiger, chasing a king cobra or riding a motorbike at break neck speed. To reach a pinnacle of your own being through introspection is more rewarding than reaching an Everest peak. The pleasure is yours if you go for self-inquiry.

Such an inquiry teaches you to differentiate between what is true and what is not true. It could also teach you to value real and shun digital. The raging generational conflict could abate if young and old start investigating into their own nature.

What good is freedom if it keeps your lips parched and makes you heart melancholic? What has made our search for freedom futile in spite of our deep craving for it? What has been missing in our search? Did we ask the correct question? When young people start mulling over these questions, then we shall no more be talking about generational conflict but about the process of self-realization.

And this will be cool!

Vishram Gupte.

Goa.

✱✱